

БАЛАДИЧНОТО В СЕПТЕМВРИЙСКАТА ЛИРИКА НА АСЕН РАЗЦВЕТНИКОВ И НИКОЛА ФУРНАДЖИЕВ

ВЕЛИЧКА ИВАНОВА

При изясняването на някои характерни черти на септемврийската поезия и вникването по-отблизо в поетичния свят на двама видни нейни представители — Асен Разцветников и Никола Фурнаджиев, — в сложната гама от настроения и чувства на тяхната лирика, силно се откроява една главна особеност — баладичното, като своеобразно поетическо мислене, въображение и настроение. Колкото близки в тематично отношение, толкова и полюсни по натюрел, образност и оригиналност на стиха, двамата автори в сборниците „Жертвени кладбища“ и „Пролетен вятър“ прибегват до баладичните елементи не от желание да блестят с причудлива маниерност, колкото от една органична необходимост да се изразят в изповеден тон болката и скръбта, бунтът към една страшна истина на жестокост и гибел. С оригинални поетически средства, със своеобразен заряд Разцветников и Фурнаджиев успяват да разкрият психологията на образите в поезията си, да покажат своите истински поетически възможности.

Нашата литературна критика е отделила немалко място за септемврийската поезия на Разцветников и Фурнаджиев. Особеното обаче се състои в това, че на критиката от 30-те и 40-те години липсва обективна позиция и правилно разбиране за приказно-романтичната образност, баладичния характер на стиховете на двамата поети, експресивното в образа при Фурнаджиев.¹

Литературните критици от по-ново време внасят яснота по проблема за баладичното в септемврийската поезия, разкриват неговите особености и функции, опровергават пресилените обвинения за подражателство, търсейки в изразните средства и образите своеобразно преплитане на фолклорно-баладичната традиция и модерно поетическо виждане, връзката с реалното (Г. Цанев, Пантелей Зарев, Розалия Ликова, Г. Димов, Здр. Петров и др.). Подчертава се определено баладичният тон в поезията на Разцветников и Фурнаджиев, баладичното се приема като поетично средство за постигане на най-висока хармония и яснота на чувствата и идеите, за емоционалност, динамичност и непосредственост на образите.

При изясняване особеностите на баладичното в септемврийската поезия безспорно трябва да се изтъкне значението на традициите, на ония закономерности, които свързват септемврийските поети с тези, творили преди Септемврийското въстание, и дори много преди него.

¹ Вж. в. Изток, бр. 27, 1926; в. Мир, бр. 806, 1929; сп. Хиперион, 1925, кн. 4; сп. Нов път, 1924, кн. 9, 11, 14, 15; сп. Съдба, 1929, кн. II; сп. Златорог, 1929, кн. 6; сп. Балкански преглед, 1947, кн. 3, и др.

Българските поети преди и след Освобождението използват мотиви от фолклора, баладични елементи в своите произведения. Възрожденската балада представлява основа, върху която изграждат едни от най-хубавите си произведения: Христо Ботев („Хаджи Димитър“), Иван Вазов („Легенди при Царевец“), П. Slaveйков („Чума̀ви“, „Змейново̀ любе“), Кирил Христов („Русалка“, „Уда̀вник“) и др. Но баладата не е само фолклорен вид, тя не се ограничава само до заемане на мотиви от народната песен, не стеснява възможностите на поетите, които я създават, да разнообразяват нейната форма и съдържание, да обогатяват изразните средства. Така например влиянието на фолклорните елементи върху баладата „Хаджи Димитър“ и връзката ѝ с народната песен не пречи на Хр. Ботев да изрази своята ярка индивидуалност на поет, да създаде една неповторима художествена творба. Баладичното в „настане вечер, месец изгрее“ и в „самодиви в бяла премяна“ е свързано с романтичното, но то не откъсва цялата обстановка от действителността, не се нарушава художествената правда.

Характерно за литературната балада от по-късно време е това, че тя се развива повече като лирична форма за разлика от народната балада, която е предимно епическа. Българските поети, които продължават да пишат балади, се освобождават от отвлечената фантастика в сюжета на старинната балада, от невероятното и мистичното и се насочват към актуалните проблеми в живота. Типично за техните балади е, че фантастичното не е изобразено така, както се среща в народното творчество. Преобладава изключителното, героичното, което е характерно за творчеството на поетите от септемврийската литература. И Разцветников, и Фурнаджиев, и Хрелков, и Кюлявков наследяват героичното и революционното начало в баладата, доразвиват я и създават образец на революционноромантична балада в българската литература.

Фантастичното и митичното не са характерни за героичната балада, макар че се сочат за типични особености на баладата. Митът, свръхестественото се разработва от романтиците, а в нашата поезия от символистите — Т. Траянов („Регина Мортуа“, „Горският цар“), Хр. Ясенов („Пан“) и др. Но докато баладичното при Траянов се определя от засиления мистицизъм, от увлечението му да персонифицира природата, да я представя като някаква фантастична, невидима сила, при Ясенов надделява романтичното, наситено с едно свежо и непомрачено чувство, и тази особеност на неговата поезия дава друг характер на баладичното.

Романтичният патос — характерна черта на септемврийската поезия — определя развитието на баладичния жанр, насочва творците към героичните и революционните страни в живота. Възприемането на реалните факти и пречупването им в съзнанието на поетите-септемврийци се извършва по неповторим начин. Тази вътрешна поетическа нагласа за възприемане и пресъздаване на действителността се отразява върху образността и формата на стиха и ги изменя съобразно поетическия заряд и темперамент на поета. Всичко това определя и основния, баладичен тон на поезията на А. Разцветников и Н. Фурнаджиев.

Докато Гео Милев е гневен и задъхан, рязък и изобличителен, и със стихийния си устрем и разкъсаност на фразите създава една мрачна тоналност, то Разцветников е до болка чувствителен, лиричен и емоционален. И това е може би най-очевидната особеност, по която се различават септемврийските поети и която определя своеобразието на тяхната поезия.

Основният, елегичен тон в лириката на Разцветников, онази скръбност, притихналост, което води след себе си и недоизказаност, определя характерната особеност на тази поезия — баладичното. Поетическото въображение на Разцветников е повлияно от фолклорните образи и затова обществено-политическите събития резонират по неповторим начин в неговата поезия. Неслучайно поетът признава: „и поглъщах с огнените приказки лами, русалки и звезди“. Разцветников създава не само една нова образност, близка до народните представи и ду-

шевно, но неговата способност да се приобщава към скръбта на околните, да я приеме като своя скръб и своя съдба го изявяват като дълбоко изповеден поет. В топлите, интимни обръщения ще намерим нескрито съчувствие към жертвите от септемврийския погром, което разкрива и основния нерв на неговата поезия — емоционалност и баладичност.

Темите в първата стихосбирка на А. Разцветников „Жертвени клади“ не са много разнообразни, защото са свързани с едно единствено събитие — Септемврийското въстание, или по-точно с неговия разгром.² Но изповедният тон на лириката му е резултат от дълбокото, интимнолично изживяване на погрома. Често впечатленията и фактите от действителността се пречупват през романтичната природа на поета, превръщат се в лична драма, в негова същност и той прибегва до фантастичното, тайнственото, за да създаде чрез тях представа за героика и жертвеност.

Както бе подчертано, баладичният елемент се явява в резултат на своеобразно поетическо мислене и въображение, чрез които поетът изразява личното си отношение към поражението на въстанието, към сълзите и воплите, бесилките и смъртта. По този начин със септемврийската си лирика, с оригинални средства и натюрел, при все че носи и белезите на съзерцателност, Разцветников заема гражданска позиция на обвинител.

Баладичното, приказното у Разцветников нямат характер на отчужденост от земята. Баладичното съществува чрез образи и представи, характерни за народно-поетическото мислене — русалки, орлици и др. При прочитането на „Полски стрели“, „Последният войн“, „Вихри“, „Каин“, „Сред запусение“, „Удавници“ навсякъде се среща баладичният елемент. Трябва да се подчертае обаче, че Разцветников внесе нещо свое, самобитно. Образът при него съществува като жив, персонифициран е, като същевременно е представен и в психологически план. Това най-добре бихме могли да усетим в „Каин“:

Там под смълчаните, стари тополи
сив и настръхнал припыли страхът.

Разцветников откри психологическа реалност на фантастично-баладичното. В стихотворението „Сред запусение“ черният призрак на смъртта и разрушението приема силен, психологически образ:

И диес над мъртвите ливади
и оскрежените нивя,
когато късна вечер пада
и луди вещици сноват,
един сред вихрите сърдити,
той вдига каменни гърди
и с огнен поглед през тъмите
за нови жертви стръвно бди.

Тази баладична образност се гради върху традиционно-баладичното. Но макар да е близък до фолклорната традиция и да се доближава до народнопоетическото мислене, Разцветников притежава свой поетически заряд. Чрез баладичното, изразено в психологически план, успява да пресъздаде атмосферата на погрома на въстанието, да съчетае по неповторим начин героичното с нежността и емоционалността, дълбоко присъщи на неговата душевност. Баладичното му

² С това, че септемврийските поети реагират само на едната страна на събитията, редакторът на сп. „Нов път“ Г. Бакалов обяснява и липсата на героични мотиви в тяхната поезия (сп. Нов път, 1924, кн. 15). Но в позицията, която заемат септемврийските поети, можем да намерим и покрусата от поражението на въстанието, и героичното, изведено до баладичност и вътрешен импулс за борба.

виждане намира ярък израз в едно от най-хубавите му стихотворения „Удавници“, което се смята за една от най-прочувствените и поетични балади в българската поезия. Силата на тази балада е в общото ѝ въздействие, в богатата гама от образи, в особената ѝ атмосфера. Баладичните елементи, интонацията на стиха, образите, всичко е подчинено на една идея — стремежа да се създаде представа за героичност и жертвеност. А психологическата достоверност засилва още повече впечатлението за правдоподобност.³

Фолклорните образи намират място в поезията на А. Разцветников само след осмисляне в духа на едно лично романтично виждане, а тази баладичност, изразена в образи, е пряко свързана с действителността, с революционния устрем на епохата. Разцветников е силно изповеден поет, противоположен толкова много по натюрел на Фурнаджиев, че когато говорим за единия от тях, в съзнанието ни се извиква поетическият образ на другия.

Никола Фурнаджиев не е от тези творци, които можем да причислим към категорията на изповедните лирици, говорещи за себе си с интимен тон. Стиховете му, включени в „Пролетен вятър“, просто те грават с първичната си естественост, говорят за горящата и неспокойна съвест на един поет. Съдържанието на образната система на Фурнаджиевото творчество е по-своеобразно и специфично. Фурнаджиев създава драматическа поезия, близка до тази на големи предходници като Хр. Ботев и П. Яворов. Но поезията му се изчерпва главно в две типични душевни състояния — жизненост, граничеща с опиянение и трагизъм. Има обаче нещо не по-малко важно, когато говорим за Фурнаджиевата поезия — самотният стил, който се обуславя както от темперамента на автора, така и от историческото събитие.

Характерен белег на голяма част от произведенията, които са писани непосредствено в годините след въстанието, е, че те дават израз предимно на болката от погрома като своеобразен бунт и протест срещу народните убийци. И макар че много от художествените произведения са пропити с песимистични настроения, значителна част от българските писатели, които отразяват Септемврийското въстание, сравнително вярно долавят истинската му природа.

Творчеството на тримата автори, печатали на страниците на сп. „Нов път“ — А. Разцветников, Н. Фурнаджиев и А. Каралийчев, — е почти еднакво по тематика — съчувствие към жертвите от въстанието, ужас от жестокостите. Но докато Разцветников, нежен и лиричен, намира израз на своето душевно състояние в стихове, в които преобладава изповедният и интимен тон, то Фурнаджиев разпъва душата си между двата полюса, изживява и болката, и скръбта, и онова лудо опиянение от борбата, смъртта и живота, което определя специфичността на неговия експресивен стил.

И това е съвсем естествено. Поезията на новото време е поезия, която търси конкретното и земното. Естетическите принципи на Фурнаджиевата поезия, истинските открития в нея не са случайни, а са плод на упорити и всеотдайни търсения, резултат на поетическо горене. „Пролетен вятър“ очертава образа на един самотен талант, отрежда заслужено място на Фурнаджиев в българската поезия, макар че критиката от 30-те години твърде често е била безпоощадна и дори язвителна към този поет, поставяйки го под влиянието на имажинизма. Може би изразеното увлечение по образа, силните контрасти, словесни алогизми, метафори дават основание за това, но те имат съвсем друг характер и друго съдържание. При Фурнаджиев поетическите средства служат обосновано на една идея, на един исторически факт, стремеж да се изрази покрусата и болката от поражението на Септемврийското въстание. А при имажинистите поетичес-

³ Георги Цанев подчертава: „То (става въпрос за баладичното) те кара да забравиш ужаса от разказаното, дошло от една безчовечна действителност и да се увличаш само от красотата, от поезията“ (Избрани произведения. Т. I. 1963).

кийт образ е самоцелен, определените поетически средства са сведени до формулизъм. А това, че Фурнаджиев търси и се стреми към оригинални средства, за да изрази психическия си и поетически заряд, говори не за друго, а за едно необикновено поетическо съзнание. Фурнаджиев е поет с остра и чувствителна образност, със силно въображение. Той не е толкова съзерцател на действителността, а е вътре в нея, изживява я интензивно, неспокойно. Витализмът на неговата първа стихосбирка се подхранва изключително от неспокойния и винаги усърмен дух на нейния автор и с това трябва да обясняваме и алогичните образи, които често изглеждат парадоксални, чудновати и пресилени, неяснотите в някои стихотворения, като „Сватба“, „Утро“, „Гибел“, „Пролетен вятър“ и др. Много неща не са казани направо, а са облечени в символи, и това кара некои критици да мислят, че образи като тези на „тъмните облаци“, които идват „като крави окъпани“, „червените прозорци“ и др. съществуват сами за себе си, че са далеч от реалността.

За да се разбере по-добре специфичността на експресивния стил на поета, трябва да се вникне по-дълбоко в самия образ, да се потърси смисълът на ония разкъсани асоциации, които съвсем не нарушават поетичността на Фурнаджиевия образен стих. Много от стиховете му трябва да се възприемат чрез въображението, така както се възприемат музиката и живописа, така както несъзнателно се приемат нещата, които траят само миг и после изчезват, оставяйки незаличима следа в нашето съзнание.

Ужасът, трагизмът и гибелното предчувствие насищат стиховете на Фурнаджиев с една особена образност, близка до народнопоетическото мислене, под влияние на фолклорно-баладичната традиция. Образите, които използва, са така близки до народните представи (черната чума, която е минала над земята с „жълт калпак“, „луната като бяло зърно“ и др.). Баладичното в стиховете от „Пролетен вятър“ на Фурнаджиев е много по-различно от това при Разцветников (който е изцяло лиричен, романтично-баладичен поет), тъй като е много по-близко до фолклора, до народните представи за нещо тайнствено и страшно. А обстоятелството, че епичното преобладава повече в лириката на Фурнаджиев, създава като че ли някаква трудност при определяне на баладичния характер на стиховете, включени в „Пролетен вятър“. Но когато говорим за епичното при Фурнаджиев, не трябва да го приемаме изобщо, като характерно за тази поезия, а дотолкова, доколкото можем да го отнесем към определен образ, свързан с народните представи за нещо ужасно и грозно.

И въпреки че Фурнаджиев не е дълбоко изповеден поет като Разцветников, в „Пролетен вятър“ преобладава личното отношение на един развълнуван поет, който доближава своето оригинално поетическо възприемане на света до народните представи и душевност. Така е в „Гибел“:

Аз видях вратите с креп окичени
и в нивята — в кърви двата трупа.

В „Мъка“:

О, душата на кръв е научена.
Боже, господи светъл — прости!
По гърба на зловещите кучета
бяга месеца стар и блести.

Баладичното в септемврийската поезия на Фурнаджиев се обуславя както от оригиналните образи, така и от динамиката и експресивния стил. Поетът даже обогатява народнобаладичните представи, създавайки нови образи, благодарение на своеобразното преплитане на традиционното с модерното поетическо виждане. Образите са излезли от разтърсеното от ужас съзнание на поета

деформирани, причудливи, странни — „бялата и огнена брадва“, „черната кобила“, „червените и бесни петли“, огромният силует на бивола и др. Образите са само загатнати, за да внушават ужас — това е тяхната определена роля. Именно от тази недоизказаност, подсъзнателност се определя изключителното, необикновеното и баладичното. Образът на конниците е странен, безпльтен, нематериализиран в сравнение например с този в „Никодим“ от Кр. Кюлявков.

Образите на Фурнаджиев повече респектират и внушават, преминават като фантастични силуети, създавайки зловещо предчувствие за нещо ужасно, но са изключително истински и правдиви — „ракията е бяла като гибел“ („В кръчмата“), „издигна се огромен месец снощи“ („Бежанци“), „тегнат огромни мъгли — биволи, легнали в пътя“ („Сватба“) и др.

Нашата литературна критика от 30-те години се опитваше да вижда в тези оригинални образи предимно рационалното. Но едва ли по пътя на една такава логика може да се почувствува и разбере дълбочината и особеното поетическо звучене на едно оригинално творчество. Още повече, че при Фурнаджиев „гротескното“ не е нещо подражателно, а е изява на баладичното, негов образ.

В поезията на Фурнаджиев има и друга гама от чувства освен трагичното, друга поетическа струя — жизнеността, опиянението и динамиката. Виталността, намерила свой израз в цикъла „Сватба“, в стихотворенията „Дъжд“, „Пролетен вятър“, „Любов“ и др., разкрива едно ново литературно кредо, езическото усеещане и изграждане на образи в духа на нашата народна баладистика („Крави от кръви окъпани“, „тъмни и огнени тъпани“, дъждът, който иде „като тъмен жребец“ и др.). Образът-символ, традиционен, но и същевременно свеж и модерен, включен в тъканта на народните представи и мислене, динамичният и експресивен стил са онова, от което се определя баладичното в септемврийската лирика на Н. Фурнаджиев. Със своите смели образи, силни и изразителни художествени похвати, Фурнаджиев създава поезия — вълнуваща и неспокойна, поезия, в която се чувствува пулсът на българското, родното.

Не митичното и фантастичното, а живият отклик на септемврийските събития дава образна яснота и непосредствено изразяване на баладичното в септемврийската лирика на А. Разцветников и Н. Фурнаджиев. Нещо повече, през този период от развитието на нашата литература тази поезия се появява като естествена необходимост — към възвръщане на земята на емоционалната непосредственост, към народната образност, към дълбоко демократичния и национален характер на българската литература. Баладичното се явява възможността по емоционален и лирически път да се разкрие сложната гама от чувства и настроения, да се даде спонтанен израз на разбунтувалата се гражданска съвест на поетите. Но докато при Фурнаджиев баладичното се определя от динамиката на образите, от своеобразното преплитане на епичното и лиричното, то при Разцветников романтичното и баладичното заживяват в един топъл и пречистен лиризм.

Едновременно с това използването на баладичното като особен вид поетическо средство се свързва с повишаване на художествения критерий за поезия, разкрива новаторския дух, оригиналността на стилистическите търсения, големите художествени качества на септемврийската лирика на Разцветников и Фурнаджиев. Макар че използват свойствени за тях образи и изразни средства, септемврийските поети излизат от атмосферата на съзерцание и със съзнанието на граждани и честни интелектуалци изживяват като лична драма голямата народна трагедия. Създават поезия-отзвук, борческа и идейно целеустремена, която представлява етап в развитието на революционната литературна мисъл у нас, крупно завоевание и постижение в нашия литературен живот.

ЛИТЕРАТУРА

1. Г. Цанев. Избрани произведения. Т. I. С., 1963.
2. Г. Цанев. По нови пътища. С., 1973.
3. П. Зарев. Септемврийското въстание 1923 г. и отражението му в нашата литература. — Вечерни новини, бр. 223, 1953.
4. П. Зарев. Поезията на Н. Фурнаджиев, Септември, 1951, кн. 1.
5. П. Зарев. Големите преображения. Пламък, 1962, кн. 9.
6. П. Зарев. Стил и художественост. С., 1958.
7. П. Зарев. Панорама на българската литература. Т. III. С., 1978.
8. Здр. Петров. Литературни силуети. С., 1966.
9. Здр. Петров. Н. Фурнаджиев. — Литературна мисъл, 1965, кн. 3.
10. П. Данчев. Критика и естетика. — В: Лирическата изповед на един живот. С., 1972.
11. Н. Георгиев. Българската балада. С., 1972.
12. Г. Веселинов. Септемврийското въстание в прогресивната българска литература. — В: Литературни очерци и портрети. С., 1959.
13. Г. Димов. Септемврийското въстание — преломен момент и за българската литература. — Литературна мисъл, 1963, кн. 4.
14. Р. Ликова. За някои особености на българската поезия (1923—1944). С., 1962.
15. Р. Ликова. А. Разцветников. — Септември, 1961, кн. 7.
16. Н. Бояджиев. Поезията на Септемврийското въстание 1923 г. — Език и литература 1963, кн. 1.